* ڈاکٹر محمد اشفاق صدیقی

شہباز دانش دا نظریہ علم

(Shahbaz Danish,s Theory Of Epistemology)

Abstract:

Sufi and Giani poet Shahbaz Danish has well-known worth in the field of poetic literature. He has created a many ideas and theories, one of them his philosophy of Epistemology. In this article his theory of Epistemology is discussed from his Punjabi poetry, which is based on the Devine knowledge and spiritual thoughts instead of rational empiricism. His theory gives us awareness spiritually to connect with ultimate reality for creating such kind of everlasting natural ideas. An examples are given to relevant Devine knowledge (Ilm e Ladunni) from his Punjabi poetry. In reality this theory guides human to recognize own selves to gain Devine knowledge for abandon inaction and take the path of action in practical life.

Keywords: *Shahbaz Danish,s Theory of Epistemology, Devine relation and source of right path and Spiritual identity.*

علم دا انسان دے شعور نال گوڑھا سمبندھ اے۔ انسان شعوری پکھوں ظاہری تے باطنی جذبیاں دے تحت گیان حاصل کر دا اے۔ ظاہری یاں کسبی علم دے حصول دا ذریعہ حواس خمسہ نیں جدوں کہ باطنی علم رُوحانی بصیرت تے عملی تجربے اُتّے مبنی ہوندا اے۔ علم اللہ تعالیٰ دیاں نعمتاں

وچوں اک عظیم نعمت اے جیہڑی رب کریم نے نبی کریم ﷺ دی بعثت اُتّے مکمل کیتی اے۔ نبی کریم ﷺ دے ذریعے نال ای دُنیا وچ سب مخفی علم ظاہر ہوئے نیں۔ اللہ تعالیٰ دا فرمان اے:

اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَ اَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِيْ وَ رَضِيْتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ دِيْنًا (المائدہ، 5:3)

ترجمہ: اج میں تہاڈے لئی دین نوں کامل کر دتا تے اپنیاں نعمتاں نوں مکمل کر دتا تے تہاڈے لئی دین اسلام نوں پسندیدہ بنا دتا اے۔

علم دا حقیقی دا مصدر اُلوہیت اے۔ انسان دی رُوحانی پکھوں جنی جڑت فطرت نال گوڑھی ہوندی اے اونی ای شعوری طور تے حقائق نوں تسلیم کرن دی قوت وی چوکھی ہوندی اے۔ اللہ کریم نے دُنیا وچ سب توں پہلاں جس انسان نوں علم سکھایا۔ اوہ برگزیدہ ہستی حضرت آدمؑ دی اے تے فرشتیاں اُتّے ابُوالبشر دی علمی فضیلت نوں واضح وی کیتا۔ اللہ کریم نے جیہڑا علم آدمؑ نوں سکھایا اوہ علم دین، دُنیا دیاں شیواں دے ناواں، اوہناں دے استعمال تے حقیقت توں وکھ اخلاق، عبادت، توبہ تے شعور دی تعلیم اُتّے مبنی سی۔ اللہ دا فرمان اے:

وَ عَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا (البقرہ، 2:31)

ترجمہ: تے (اللہ) نے آدم علیہ السلام نوں سب شیواں دے ناں سکھا دتے سن۔

علم دے لُغوی معانی کسے شے دا کماحقہٗ جانن تے حقیقت دے ادراک دے نیں تے علم دی ضد ابہام اے۔ علم انبیاء دی میراث اے تے علماء ربانی انبیاء دے وارث دی حیثیت رکھدے نیں۔ ایس لئی اسلام نے عالم نوں جاہل اُتّے فضلیت دتی اے۔ اللہ تعالیٰ دا فرمان اے:

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ (الزمر، 39:9)

ترجمہ: کیہ جانن والے تے نہ جانن والے برابر نیں۔

حدیث نبوی دی رُوشنی وچ علم دیاں مڈھلیاں دو قسماں علم نافع تے علم غیر نافع ہین۔ علم نافع صرف جانکاری دا ذخیرہ ای نہیں ہوندا سگوں علم نافع نال رُوحانی بصیرت ودھدی اے۔ انسان دے دل وچ ربی نُور پیدا ہوندا اے تے معرفت الٰہی وی حاصل ہوندی اے۔ سماجی پدھر تے انسان دو جیاں دی بھلائی تے خیر دا سوچدا اے جدوں کہ علم غیر نافع حقیقت دے ادراک

توں وانجھیا ہوندا اے تے دوجیاں نوں نفع نہیں دیندا۔ علم غیر نافع صرف ظاہری حواس تے مادی لوڑاں نال سمبندھ رکھدا اے۔

علم غیر نافع بارے نبی کریم ﷺ دا فرمان اے:

اللھم انّی اعوذبك من العلم لا ینفع (1)

ترجمہ: اے اللہ میں تیرے کولوں ایہو جیہے علم توں پناہ منگدا واں جیہڑا نفع نہ دیوے۔

علماء تے اصفیاء نے علم ظاہری تے باطنی دی مسلّمہ حقیقت نوں تسلیم کیتا اے تے ادب دے استنباط، استخراج تے استدال دا ذریعہ منیا اے۔ علامہ ابن قیم (1292ء-1350ء) نے ظاہری علم نوں علم جلی تے باطنی نوں علم خفی دا ناں دتا اے۔ جلی علم نوں اوہ مڈھلا درجہ دیندے نیں جیہڑا ظاہری حواس نال حاصل ہوندا اے۔ خواہ اوہ علم زُبان، کن، اکھ، تجربہ، وجدان، استنباط، استخراج یاں استدال نال حاصل ہووے۔ جدوں کہ خفی علم نوں اوہناں معرفت دا ناں دتا اے۔ ایہ علم قلب دے ذریعے حاصل ہوندا اے۔ (2)

انسانی علم ہمیشا ارتقاء پذیر رہندا اے۔ علم اکتسابی دا سلسلہ کدی رُکدا نہیں۔ ویلے دے نال نال انسان دے علم وچ وُسعت، گہرائی تے ثقاہت آوَندی اے۔ انسان دا علمی تجربہ تے دقیق مطالعہ وی علمی حداں وچ وُسعت دا کارن دا بن دا اے۔ انج انسان دا داخلی تے باطنی علم مرحلہ وار ترقی تے نشو نما کر کے حقیقت دیاں بلندیاں تک اپڑدا اے۔ جیہڑا انسان جہالت تے اڑیا رہندا اے تے علم نوں سکھدا نہیں، اوہدا علم وی پروان نہیں چڑھدا۔ علم دی بڑھوتری لئی لازمی امر اے کہ انسان دے قلب وچ علم حاصل کرن دی طلب وی ہووے۔ جدوں کہ علم وہبی ثقہ علم اے جیہڑا شک شبہے توں ماوراء اے۔ ایہ دُنیاوی لیباڑی دا محتاج نہیں ہوندا تے نہ ای ظاہری لوازمات دا عمل دخل ہوندا اے۔

حضرت سیّد علی ہجویری المعروف داتا گنج بخشؒ (1009ء-1072) نے اپنی تصنیف "کشف المحجوب" وچ علم دے مرحلہ وار تن درجے بیان کیتے نیں:

علم الیقین، عین الیقین تے حق الیقین (3)

ڈاکٹر صُغرا صدف (پ 1963ء) نے اپنے مضمون "سُلطان باہوؒ دا نظریہ علم" وچ علم الیقین، عین الیقین تے حق الیقین دی انج وضاحت کیتی اے:

"دور توں دھواں ویکھنا علم الیقین اے جدوں کہ سامنے ویکھنا عین الیقین تے انگی نال چھو کے سیک محسوس کرنا حق الیقین اے۔ علم الیقین دا تعلق حواس نال اے ایس لئی ایہ عام بندیاں دا علم اے۔ صُوفی عین الیقین دے منن والے نیں ایہدے نال دل نوں شیشا بنا کے ایہدے چ رب دا جلوہ ویکھدے نیں۔ صُوفی دے نیڑے عقلی علم ارضی اے جدکہ وجدانی تے وحی اسمانی علم نیں۔ وحی صرف نبی دا خاصہ اے۔ عقلی دیاں کجھ حداں نیں وجدانی صُوفی دے دل تے چوکھا جدکہ ہر بندے دل تے کجھ نہ کجھ اثر پاندا اے۔"(4)

قرآن پاک وچ ایہناں ساریاں علماں توں وکھ اک خاص علم دا ذکر وی آیا اے۔ جیہدا ناں علم لُدنی اے۔ علم لُدنی نوں وہبی، حضوری تے علم ربانی وی آکھیا جاندا اے۔ ایہ علم اللہ تعالیٰ بغیر کسے خارجی سبب توں اپنے چونویں بندیاں نوں عطا کردا اے۔ علم لُدنی دے حصول وچ ظاہری مجاہدے، محنت، زُہد تے ریاضت دا کوئی تعلق نہیں ہوندا۔ رب اپنے مقرب بندیاں دے پاک دلاں وچ علم لُدنی براہ راست نُور دی صورت وچ القاء کردیندا اے۔

امام القاشانی نے علم لُدنی دی تعریف انج کیتی اے:

"علم لُدنی توں مُراد اوہ علم اے جیہڑا بغیر ریاضت تے مجاہدے پاروں حاصل ہوندا اے تے انسان نوں ایہدے لئی محنت وی نہیں کرنی پیندی۔ ایہنوں لُدنی آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہ علم بغیر واسطے توں اللہ ولوں حاصل ہوندا اے تے ساڈی محنت دا عمل دخل وی نہیں ہوندا۔" (5)

اللہ تعالیٰ نے خضرؑ نوں علم لُدنی عطا کیتا اے جدوں کہ موسیٰؑ نوں علم شریعت عطا کیتا سی۔ موسیٰؑ دا حضرت خضرؑ نوں ملن تے مصاحبت اختیار کرن دا واقعہ قرآن پاک وچ موجود اے۔ ارشاد باری تعالیٰ اے:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ اٰتَيْنٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنٰهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا

(الکہف، 18:65)

ترجمہ: تے دونواں (اوتھے) ساڈے بندیاں وچوں اک (خاص) بندے

(خضرؑ) نوں پالیا تے جس نوں اسیں اپنی خاص رحمت عطا کیتی سی تے اسیں اوہنوں لدنی علم (اسرار تے معارف الہامی علم) سکھایا سی۔

ایس آیت وچ گوہ کرن والی گل ایہ وے کہ اللہ کریم نے علّمناہُ دی ضمیر اپنے ناں نال منسوب کیتی اے۔ یعنی لُدنی علم اللہ کریم اپنے برگزیدہ بندیاں نوں آپ عنایت کردا اے جدوں کہ الہامی تے لُدنی وچ وی فرق اے۔

ڈاکٹر محمد طاہر القادری (پ 1951ء) نے اپنی تصنیف "علم اور مصادرِ علم" وچ الہام تے لُدنی دا انج فرق واضح کیتا اے:

> "الہام عارضی ہوندا اے تے لدنی دائمی تے مستقر علم اے۔ الہام فرشتیاں دے ذریعے حاصل ہوندا اے جدوں کہ لُدنی اللہ ولوں بغیر واسطے دے عارفاں، مومناں دے قلب وچ پا دتا جاندا اے۔ ایہدے وچ کوئی فرشتہ حائل نہیں ہوندا۔" (6)

ایہ گل گوہ والی اے کہ اللہ تعالیٰ ولوں لُدنی علم دی عطا دا سلسلہ دُنیا وچ بدستور جاری اے۔ یعنی اللہ دی عطا کسے لئی وی بند نہیں سگوں قیامت تک عطا دا سلسلہ جاری رہوے گا۔ اللہ کریم اپنے مقرب بندیاں نوں بغیر واسطے توں علم لُدنی دا فیض عنایت کردا رہوے گا تے علم وہبی دے گوہر اوہدے برگزیدہ بندیاں دے توسط نال لوکائی تک اپڑ دے رہن گے۔ ایس گل دی تائید قرآن پاک دی ایہ آیت کردی اے۔ فرمان الٰہی اے:

كُلًّا نُّمِدُّ هٰٓؤُلَآءِ وَهٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوْرًا

(الاسراء، 17:20)

> ترجمہ: اسیں ہر اک دی مدد کردے آں ایہناں (دُنیا دیاں طالباں) دی وی تے ایہناں (آخرت دے طالباں) دی وی۔ (اے حبیب ﷺ ایہ سب کجھ) آپ دے رب دی عطا اے تے آپ دے رب دی عطا (کسے لئی وی) بند نہیں۔

علم لُدنی باالیقین حقیقت مطلق ولوں بغیر کسے مجاہدے، ریاضت تے مشقت توں ودیعت ہوندا اے تے ایس عہد وچ ایہ علم صُوفی وگیانی شاعر شہباز دانش (پ 1974ء) نوں براہ راست

حقیقی رُوحانی جڑت دی وجہ توں رب کریم ولوں ملیا اے تاں ای تے اوہ ایہو جیہے علم تے معارف دی رچنا کردے نیں۔علم لُدنی اوہناں نوں اپنی ذات دی نفی تے وجودیت دا حصہ بن پاروں حاصل ہویا اے۔اوہناں نے ایہ سفر مرحلہ وار طے کیتا اے۔روایت دے پس منظر وچ اوہ سب توں پہلاں فنا فی المرشد درجے اُتّے اپڑے تے توں اوس توں بعد بقا دا مقام حاصل کیتا اے۔اوہناں دی مُرشد نال جڑت اینی گوڑھی اے کہ کسے پل وی نسبت تے حال نوں پچھاں نہیں ہون دیندے۔جدوں اک صُوفی دی ایہ کیفیت ہوندی اے تے اوہ مُرشد دی بارگاہ وچ حضُوری دی حالت وچ رہندا اے جیہدا کوئی پل وی حقیقی لذّت تے تعلق توں خالی نہیں ہوندا۔ اوہ مُرشد دی دید وچوں ای رُوحانی تجلّیات دی صورت وچ رب دا نظارہ کردا اے تے جدوں انسان رب نوں ہر شے وچوں عین مظہر ویکھے تاں ای فنائیت دا حقیقی عکس جاپدا اے تے وحدت الوجود ای اوہ پوڑھی اے جیہڑی باطنی علم نوں آشکار کر دیندی اے۔

ڈاکٹر صُغرا صدف (پ 1963ء) اوہناں دی تصنیف "مُرشد نُور الہ دا جاپے" دے دیباچے وچ رقم طراز نیں:

> "اوہ سانوں آسے پاسے ٹُر دا پھردا وکھالی دسدا اے پر رُوحانی طور تے ہر ویلے مُرشد دے اگے حاضری دی حالت وچ بیٹھا اے۔ہُن ایہ عالم اے کہ اوہنوں ہر پاسے مُرشد دا مکھ دسن لگ پیا اے کیوں جے اوہ پُوری طراں فنا فی المرشد ہو چکیا اے۔"(7)

جیہڑا ایس مرتبے اُتّے اپڑ جاندا اے اوہ وحدت الوجود دا حصہ بن جاندا اے تے اوہنوں جیہڑا علم حاصل ہوندا اے اوہ بغیر کسے واسطے توں رب ولوں ملدا اے تے ایس علم نوں ای علم لُدنی کہیا جاندا اے کیوں جے ایہ علم بناں کسے ریاضت تے محنت توں رب ولوں ملیا ہوندا اے۔ایسے لئی اوہ اوس علم نوں سب علماں توں بھاری تصوّر کردے نیں جیہڑا اوہناں نے اپنے کامل مُرشد کولوں سکھیا اے۔ایہ حقیقت اے کہ کامل مُرشدای انسان دی رُوحانی حیاتی دے سفر دا رہنما ہوندا اے جیہڑا انسان دی باطنی تربیت کردا تے انسان نوں بصیرت دا گیان ونڈ دا اے۔ اوہناں دی ایہ رچنا ایس گل دی شاہدی بھردی پئی اے:

تُساں سبق پڑھانا کیہ ایہنوں
اے تے رب دی دید دا قاری اے
سانوں سبق جو مُرشد دتا اے
سبھ علماں تے اوہ بھاری اے (8)

شہباز دانش (پ 1974ء) دی رُوح وچ حقیقی عشق دیاں لطافتاں انج سمائیاں نیں کہ اوہناں دی رُوح عشق حقیقی نال گوڑھا سمبندھ رکھدی اے۔ ایہ سمبندھ قالی نہیں سگوں اوہناں دے رُوحانی حال دی عکاسی کردا اے۔ جس دی وجہ توں اوہناں دا قلب ہر حال وچ ذکر کرن وچ مشغول رہندا اے تے اوہ ہر ویلے ہُو ہُو دا جاپ کردے دسدے نیں۔ ایہ اوہ کیفیت اے جتھے دُنیا و مافیھا دیاں ساریاں حائل رکاوٹاں دم توڑ چکیاں ہوندیاں نیں۔ انسان دا براہ راست الُوہی صفتاں نال تعلق قائم ہووے تاں ای اوہدے وجود دے انگ انگ تے لُوں لُوں وچوں ایہ کُوک نکلدی اے تے اوہ فنافی المرشد دی صورت وچ مُرشد دا ورد کردا اے، فنافی الرسول ہون دی صورت وچ نبی پاک اُتّے درود وسلام پڑھدا تے فنافی اللہ دی صورت وچ ہُو ہُو دا جاپ کردا اے۔ اوہناں دے ایہ شعر ایس گل دی انج ترجمانی کردے نیں:

من وچ میرے عشق سمایا
ہُو ہُو دا میں شُور مچایا
انگ انگ جپے ناں مُرشد دا
لُوں لُوں نے ایہ ورد پکایا (9)

اوہ ایہو جیہا سبق یاد کرن دی پریرنا دیندے نیں جیہڑا نہ صرف ظاہری دُنیا وچ آسانیاں پیدا کردا اے سگوں اوہ اُخروی حیات وچ وی نجات دا کارن بن دا اے۔ حقیقی تعلق رب سچے دی محبّت والا اے۔ ایس لئی اوہ انسان نوں حقیقی سمبندھ قائم کرن دی نصیحت کردے نیں تاں جے انسان حقیقی منفعت دا حشر دیہاڑے حق دار ہو ونجے۔ اوہناں دے ایہ شعر ایس گل اُتّے دلالت کردے نیں:

یاد سبق توں یاری والا کر چھڈ یں
کوئی اوتھے نہیں غمخوار توں جانا ایں سفراں تے (10)

اوہ انسان دا دھیان ایس پاسے کرواندے نیں کہ حقیقی علم اودوں حاصل ہوندا اے جدوں انسان دے دل وچ تکبّر، بُغض، حسد تے حرص دی تاہنگ نہ ہووے۔ انسان دا قلب پاکیزہ تے دوجیاں دی بھلائی تے خیر بارے سوچے، جیہدے لئی اوہ انسان نوں کامل مُرشد نال رُوحانی سمبندھ قائم کرن دی فکری دعوت دیندے نیں تاں جے انسان مُرشد دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے حقیقی گیان دی صفات دا متحمل ہوسکے۔ کیوں جے کامل مُرشد ربی صفات دا متحمل ہوندا اے تے اوہ مُرشد ولوں عطا ہوئے علم نوں بااختیار وی من دے نیں۔ ایس لئی اوہ علم جیہڑا مُرشد کولوں دستیاب ہووے، اوہنوں اوہ کلّیاں بہہ کے یاد کرن تے دل نوں حسد بُغض توں خالی کرن دی مت دیندے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

سبق ملے جو تینوں مُرشد کولوں
کلّے بہہ کے پڑھیئے
حسد بُغض نوں دل چوں کڈھ کے
در مُرشد دے وڑھیئے (11)

اوہ انسان نوں اپنی نسبت اپنے کامل مُرشد نال پکیری کرن ول دھیان کرواندے نیں تاں جے رُوحانی پکھوں رب دی ذات تک آسانی نال رسائی حاصل کیتی جا سکے۔ کیوں جے اوہ سمجھدے نیں کہ جیہڑا سالک مُرشد دی نسبت نال تصوّف دی جُھوہ وچ پیر دھردا اے اوہ ای حقیقی کامیابی حاصل کر دا اے۔ ایس لئی اوہ مُرشد دا سبق یاد کرن دی پریرنا دیندے نیں تے جیہڑا مُرشد دا سبق پکا لوے اوہنوں فر رب تک اپڑن لئی ہور کتاباں پڑھن دی لوڑ نہیں پیندی تے نہ ای کسے ہور در دا پانی بھرن دی لُوڑ ہوندی اے۔ اوہ اپنے مضبوط رُوحانی سمبندھ دی وجہ پاروں مُرشد دے در اُتّے ای مرن نوں ترجیح دیندا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

جیہناں سبق پکایا مُرشد دا
اوہ ہور کتاباں پڑھدے نہیں
بُوہے مُرشد دے مرجاندے نیں
پر غیر دا پانی بھردے نہیں (12)

اوہ انسان نوں رب دی معرفت دے حصول لئی عشق حقیقی دا سبق پڑھن ول دھیان

کرواندے نیں۔ کیوں جے علم حقیقی نوں حاصل کرن لئی ظاہری تقاضیاں دی نہیں سگوں رب کریم نال روحانی پُختہ سمبندھ دی لوڑ ہوندی اے۔ اللہ کریم اپنے محبوب بندیاں نوں بغیر ریاضت توں رُوحانی نسبت دی بنیاد اُتّے ایہ علم عطا کردا اے۔ ایس لئی اوہ دسدے نیں کہ ظاہری ورد وظیفے تے ہر بے عمل کردا اے پر حقیقی عشق دا تعلق استوار کرکے رب دی بارگاہ وچ اذن حضوری دا مرتبہ ورلا ورلا ای پاؤندا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

ہر کوئی کردا ورد وظیفے
سبق عشق دا کوئی کوئی پڑھدا (13)

اوہ انسان نوں باطنی علم حاصل کرن دے گُن وی دسدے نیں کیوں جے علم لُدنی دا تعلق انسان دے باطن دی پاکیزگی تے قلب دی صفائی نال بہت گوڑھا اے۔ ایس لئی اوہ انسان نوں دوجیاں دیاں بُرائیاں لبھن دی بجائے اپنے من وچ جھاتی مارن دی پریرنا دیندے نیں۔ کیوں جے اوہ سمجھدے نیں کہ جیہڑا اپنے نفس نوں پچھان لیندا اے اوہ ای رب تک رسائی حاصل کردا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

لوکاں دے کیہ چہرے پڑھنا اپنا چہرہ پڑھ کے ویکھ
مسجد مندر جان توں پہلاں اپنے اندر وڑھ کے ویکھ (14)

اوہ ربی علم دی پوڑھی عشق حقیقی نوں تصوّر کردے نیں۔ عشق اک آفاقی جذبہ اے جیہڑا پُوری کائنات وچ موجود اے۔ عشق حقیقی اللہ دی محبّت دی عکاسی کردا اے تے دُنیا دے تعلق ختم کرکے انسان دا رُوحانی سمبندھ رب نال جُوڑدا اے۔ جدوں انسان دا رُوحانی سمبندھ رب کریم نال جُڑ جاوے تے حقیقی ثمرات دا نزول ہونا شروع ہو جاندا اے۔ جیہناں دی لذّت توں آشنا ہون والا دُنیا وچ رہندا ضرور اے پر دُنیا نوں دین اُتّے ترجیح نہیں دیندا۔ ایس لئی اوہ پُوری کائنات دے مُنکھاں نوں ذات پات دی ونڈ وچوں باہر نکل کے انسانیت دی بنیاد اُتّے برابر حیثیت دیندے نیں تے عشق دے سبق نوں پڑھنا وعدہ وفائی دے مُترادف تصوّر کردے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

ناں کوئی اپنا نہ کوئی پرایا
عشق نے ایہ ایہو سبق پڑھایا

جس نے سبق عشق دا پڑھیا
اوہنے اپنا عہد نبھایا(15)

اوہ اپنے رب نال حقیقی سمبندھ دیاں کیفیتاں تے لطائف نوں بیان کردے نیں جیہڑے رُوحانی علم تے باطنی مشاہدے دا عملی نچوڑ نیں۔ اوہناں نے شعوری طور تے رمز دے رنگ ڈھنگ وچ "الف" دی اہمیت نوں اُجاگر کیتا اے تے "ب" دی نفی کیتی اے۔ "الف" دی نسبت ساڈے صُوفیاء نے اللہ دل کیتی اے۔ اوہناں "الف" پڑھن نال ای حقیقی سُرت حاصل ہون ول دھیان کرایا اے۔ جدوں کہ "ب" دی نفی توں مُراد اوہ سارے علم نیں جیہڑے انسان نوں بے عملی ول ٹور دے نیں تے انسان شریعت توں دُراڈے چلا جاندا اے۔ اوہ "الف" دے پڑھن وچ ای باطنی بصیرت بھال دے نیں تے مابعدالطبیعات دے تناظر وچ وحدت الوجود دی فلاسفی دی عکاسی کردیاں رب دے جمال نوں عین ہر شے وچ ویکھدے نیں۔ جیہدا حقیقی ذریعہ اوہ اپنے کامل مُرشد نوں ای مندے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

الفوں ب وی آوندی نہیں ہُن
مُرشد ایسا سبق پڑھایا
رب نوں تکیا اے نیڑے جا کے
مُرشد ایسا کرم کمایا(16)

شہباز دانش دے علم حقیقی دی ترجمانی سانوں ساڈے کلاسیکی صُوفیا کول وی ملدی اے۔ بُلّھے شاہؒ (1680ء-1757ء) نے وی "الف" دی علمی تخصیص اُتّے رچنا لکھی اے۔ اوہ آکھدے نیں:

الف اللہ دل رتا میرا
مینوں ب دی خبر نہ کائی
ب پڑھیاں کجھ سمجھ نہ آوے
الف دی لذّت آئی
ع تے غ دا فرق نہ جاناں
ایہ گل الف سمجھائی

بُلّھیا قول عشق دے پُورے
جیہڑے دل دی کرن صفائی (17)

"الف" توں اللہ بن دا اے۔ جیہدے نال بُلّھے شاہؒ (1680ء-1757ء) دا دل لال تے نہال ہوگیا اے۔ "ب" توں مُراد بیگانہ وی ہوسکدا اے تے "ع" تے "غ" دی باطنی سُرت تے بصیرت حقیقی ربط نال ای سمجھ وچ آوندی اے۔ "ع" توں مُراد موجود تے "غ" غیر اے۔ ایس لئی اوہ آکھدے نیں کہ "الف" دے وعدے سچے نیں جیہڑا دل دی صفائی کر کے باطنی کثافتاں ختم کر دیندا اے تے انسان نوں حقیقی سمبندھ دی وجہ توں رب دی معرفت حاصل ہو جاندی اے۔ انج ای شہباز دانش (پ 1974ء) وی اپنے اُلوہی سمبندھ دی وجہ توں کائنات دی ہر شے دی نسبت ماوراء تصوّر کردے نیں تے اکو "الف" دے ناطے دی نسبت پکّی کر دیاں آکھدے نیں:

لوکی علم کتاباں پڑھدے دانشور اکھوان لئی
الف عشق دا کلّا میں پڑھنا سکھدا رہنا واں (18)

مکدی گل ایہ کہ صُوفی وگیانی شاعر شہباز دانش دا نظریہ علم انسان نوں اپنے من وچ جھاتی مارن ول راغب کردا اے تے باطنی پاکیزگی دے ذریعے رب دی معرفت حاصل کرن دی جاچ دسدا اے۔ اوہ علم نال متصل ہون لئی مُرشد دے عشق نوں لازمی تصوّر کردے نیں تاں جے انسان نوں رُوحانی بصیرت حاصل ہو سکے کیوں جے رُوحانی بصیرت توں بغیر باطنی اکھاں دے پردے نہیں کھُلدے۔ ایس لئی اوہناں نے حقیقتِ مُطلق نال واصل ہون لئی دل دیاں اکھاں کھول کے ربی صفتات نال جُڑن دی فکری دعوت دتی اے۔ اوہ اُلوہی علم دے حصول دا وسیلہ کامل مُرشد نوں من دے نیں، جیہڑا علم حقیقی نوں حاصل کرن دا وڈا ذریعہ اے جیہدے لئی کسے دُنیاوی چلّے، ریاضت تے زُہد دی لوڑ نہیں ہوندی سگوں مُرشد دے اگے حضوری نال ملدا اے۔ حقیقت وچ اوہناں دا نظریہ علم انسان نوں اپنی ذات دی رُوحانی تعمیر کرن ول پریردا اے تاں جے انسان اپنے نفس نوں پچھان کے رب دی معرفت حاصل کر سکے تے انسان بے عملی نوں چھڈ کے عمل دی راہ اختیار کرے۔

References:

* Assistant Director Field PLIC Sialkot GPO

1. Muhammad Bin Yazeed Ibn e Maja, Al Sunnan Ibn e Maja, Hadish No: 250
2. Ibn e Qayyam, Madarj ul Masaakeen, 2: 374
3. Wahid Bakhish Sial Chishti Sabri, Sharah Kashaf ul Mahjoob Urdu (Lahore: Al Faisal Nashran wa Tajran, 2018)65
4. Trinjan, Nov, 2012 To April, 2013 (Lahore: PILAC)77
5. Alqashani, Lataif ul Aalam Fi Asharat Ahlil Islam, 323
6. Dr, Tahir Ul Qadri, Ilm Aur Masadir e Ilm, Fi Bab e Hasool e Ilm Aur Ilham (Lahore: Minhaj books Liabrary on line)379
7. Shahbaz Danish, Murshad Noor Elah Da Jappy (Narowal: Ameer e Adab Publication, 2019)10
8. Shahbaz Danish, Shenshah (Narowal: Ameer e Adab Publication, 2019)94
9. As above, 95
10. Shahbaz Danish, Murshad Dy Hath Door (Narowal: Ameer e Adab Publication, 2012) 105
11. As Above, 79
12. Shahbaz Danish, Murshad Noor Elah da Jappy, 98
13. Shahbaz Danish, Murshad Dy Hath Door, 74
14. As Above, 69
15. Shahbaz Danish, Murshad Noor Elah Da Jappy, 164
16. As Above , 110-111
17. www. Apnawachar.org/ Kafian Bhully Shah Dated: 20-10-2025 Time,12:18PM Monday
18. Shahbaz Danish, Murshad Dy Hath Door, 109